

νά τρέξουν, νά κινηθοῦν. Τὰ παιδιὰ παρατήρησαν ὅτι ἡ γελώνα, ὅταν βαδίζει, πετᾷ πίσω της μέ τὰ πόδια μικροῦς κόκκους ἄμμου (ἔξ οὗ καί τὸ τρίξιμο ὅταν βαδίζει)· ὅταν ἡ μυῖγα πετᾷ ὁ ἄνεμος ὠθεῖται πρὸς τὰ πίσω· ὅταν τὸ παιδί τρέχει ἐπάνω σέ μία ἐξέδρα αἰωρουμένη, ἡ ἐξέδρα κινεῖται σέ ἀντίθετη κατεύθυνσι κ.ο.κ. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν τὰ παιδιὰ προβαίνουν σέ μία ἀνακάλυψι καί μία γενίκευσι ἀπὸ τὴν ὁποία μετὰ ἤμποροῦν νά ἀναχθοῦν σέ ὅλες τῖς περιπτώσεις. Προοδευτικὰ μαθαίνουν πῶς κινεῖται τὸ πλοῖο, πῶς τὰ ἀεριοθούμενα ἀεροπλάνα ἀποκτοῦν τὴν ταχύτητά τους κ.δ.κ. (10)

Αὐτὴ σέ γενικῆς γραμμῆς εἶναι ἡ φύσις τῶν ἐνοτήτων καί ὁ τρόπος προσαρμογῆς τοῦ ὑλικοῦ στίς διανοητικῆς βαθμίδες τοῦ παιδιοῦ. Οἱ εἰδικοὶ ὑπολογίζουσι νά ἔχουν ἔτοιμο τὸ ὑλικὸ μέσα σέ μία δεκαετία. Καί εἶναι διδακτικώτατο γιά μᾶς πρὸ προσπαθοῦμε νά σχεδιάσωμε τὰ προγράμματα μᾶς μέ τὴν ἀπὸ καθ' ἕδρα θεωρία καί τοὺς αὐτοσχεδιασμοὺς πού ἐπιβάλλουσι οἱ ἀνάγκες τῆς εὐθύνης καί χωρὶς τὴν βοήθεια τῶν εἰδικῶν.

Δ'. ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ὙΛΗΣ

Ὁ τρόπος παρουσιάσεως τῆς ὕλης εἶναι ἀνάλογος μέ τῖς ἀπαιτήσεις τῆς θεωρίας καί τῆ φύσι τῆς ἐπιστήμης. Ὅπως δὲ θὰ ἔχωμε πεισθῆ μέχρι ἐδῶ, τέτοια σχήματα, ὅπως ἡ τριφασικὴ πορεία, δὲν ἐξυπηρετοῦν παρὰ τὴν τάσι μᾶς γιά τυποποίησι.

Σέ κάθε συγκεκριμένη περίπτωσι ὁ ὀργανισμὸς θὰ ἀκολουθήσῃ καί μία στρατηγική. Καί ἡ στρατηγικὴ αὐτὴ παίρνει τὴν μορφή τῆς ἀναζητήσεως. Στὴ δική μᾶς περίπτωσι οἱ λεπτομέρειες τῆς ἀναζητήσεως ἤμποροῦν νά ἐκφραστοῦν ὡς ἐξῆς: παρατήρησε τὸ ἀντικείμενό σου, προβληματίσου, προσπάθησε νά λύσῃς τὴν ἀπορία σου ἀναγόμενος σέ μία ὑπόθεσι, προσπάθησε νά ἀποδείξῃς τὴν ὑπόθεσι, μορφοποίησε τὸ ὑλικὸ σου σέ μία γλωσσικὴ ἔκφρασι (ἀρχή, νόμο), ἐφάρμοσε τὴν ἀρχὴ σέ νέες περιπτώσεις.

Ἡ πορεία αὐτὴ φαίνεται νά εἶναι πιὸ σύμφωνη μέ τὴν θεωρία τῆς μαθήσεως καί μέ τῖς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, χωρὶς νά ἀποτελῆ ἀπαραβίαστον κανόνα. Σέ μία σύντομη περιγραφὴ τῆς ἐπιστήμης «ἐν τῷ γίνεσθαι», πού κάναμε πιὸ πάνω, εἶδαμε πῶς ἡ πορεία εἶναι διαρκῆς ἀναζήτησις: ἀναζήτησις πληροφοριῶν, ἀναζήτησις ὑλικοῦ, ἀναζήτησις πειραματικῶν μέσων, ἀναζήτησις λύσεων, ἀναζήτησις ἐκφραστικῶν μέσων, ἀναζήτησις ἐφαρμογῶν. Εἶναι ἡ πορεία τῆς σκέψεως. Ὁ ὀργανισμὸς κάθε ζώου, ἰδιαίτερος τοῦ ἀνθρώπου, διαθέτει ἕνα πλούσιο ρεπερτόριο ἀπὸ ἔτοιμες λύσεις, ἀρχές καί ἔννοιες πού ἀπέκτησε στὴν συνυλλαγὴ του μέ τὸν κόσμον. Κάθε νέα κατάστασι προσπαθεῖ νά τὴν ἀντιμετωπίσῃ ἀντλώντας ἀπὸ τὸ ρεπερτόριο αὐτὸ καί ἐνεργώντας σχεδὸν αὐτομάτως σύμφωνα μέ τὸν νόμον τῆς πιθανότητος. Ἐκ τῆς στιγμῆς μᾶς πού δὲν ἐπιτυγχάνει μία ἱκανοποιητικὴ λύσι, θέτει σέ ἐνέργεια τὸ διασκεπτικὸν τοῦ μηχανισμοῦ, τὴν συστηματικὴν δηλ. ἀνάλυσι τῶν παραγόντων τῆς ἐμμέσου ἐμπειρίας ἐν συνδυασμῷ μέ τὴν παλιά του ἐμπειρία. Προβληματίζεται. Γιατὸ τὸ παραγωγικὸ σημεῖον τῆς διδασκαλίας εἶναι πρῶτα ὁ προβληματισμὸς, ἡ σκέψις. Ἡ παρουσίασις λοιπὸν τοῦ ὑλικοῦ πρέπει νά παίρνῃ προβληματικὴν μορφή. Ἡ παρατήρησις καί ὁ προβληματισμὸς δὲν ἀποτελοῦν ξεχωριστὰς φάσεις, ἀλλὰ τὴν ἀπαρχὴν τῆς σκέψεως. Ἡ πορεία τῆς σκέψεως συνεχίζεται μέ τὸν σχηματισμὸν τῶν ὑποθέσεων καί τὴν ἀπόδειξι αὐτῶν. Τὸ στάδιον τοῦτο εἶναι σπουδαιώτατον ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως. Ὁ μαθητὴς πρέπει νά ἐνθαρρύνεται διαρκῶς στὴν προβολὴν ἀποριῶν καί πιθανῶν λύσεων, χωρὶς τὸν φόβον τῆς ἀποτυχίας. Διότι ἡ ἱκανότης συλλήψεως καί προβολῆς γονίμων ὑποθέσεων ἐφάρπτεται μέ τὴν ἱκανότητα συλλήψεως τῆς οὐσίας τοῦ προβλήματος. «Ἡ ὀξυδερκὴς εἰκασία, ἡ

γόνιμη υπόθεση, τὸ θαρραλέο πῆδημα σὲ πιθανὰ συμπεράσματα, αὐτὰ συνιστοῦν τὸ πιὸ πολύτιμο νόμισμα κάθε σκεπτομένου ἀνθρώπου ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ κλῆρος τῆς ἐργασίας του». (11)

Εἶναι εὐκόλο νὰ παρακολουθήσωμε τὸ γόνιμο τῆς ἐργασίας αὐτῆς παίρνοντας ὡς παράδειγμα τὴν γνώριμη ἐνότητα «Καλλιεργώντας σπόρους». Ὅταν δόθηκαν οἱ σπόροι τοὺς μαθητὰς, τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ὁ προβληματισμὸς προεκλήθη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ταξινομήσεως. Ἀκολούθησαν εἰκασίαι γύρω ἀπὸ τὸ τί εἶναι καὶ δὲν εἶναι σπόρος. Οἱ πιὸ γόνιμες ὑποθέσεις ἦταν αὐτὲς ποὺ ἀναφέρονταν σ' ἓνα σχέδιο πειραματισμοῦ, ὅταν δηλαδὴ ἀποφασίστηκε νὰ φυτευτοῦν οἱ σπόροι γιὰ νὰ ἀποδειχθῇ τὸ βάσιμο τῶν ὑποθέσεων. Εἶχε προβλεφθῇ νὰ περιληφθοῦν σπόροι ποὺ φυτρώνουν σὲ μία ἐβδομάδα. Οἱ μαθηταὶ καθορίζουν ἂν θὰ φυτευτοῦν ὅλοι μαζὶ ἢ χωριστὰ ἢ θὰ δοκιμαστοῦν καὶ οἱ δύο περιπτώσεις. Ἐν τῷ μεταξὺ ἓνα πλῆθος ἀποριῶν εἶχαν γεννηθῇ καὶ ἐτέθησαν σὲ πειραματισμὸν. Μερικοὶ εἰσηγοῦνται νὰ ἀνοιχτοῦν οἱ σπόροι, ἄλλοι νὰ μποῦν σὲ νερὸ μίαν νύχτα ἄλλοι θέλουν νὰ δοκιμάσουν ἂν ὁ σπόρος φυτρώνει καθόλου ὅταν κοπῇ στὴ μέση ἢ ὅταν μπῇ στὴ γῆ πλάγια, ὀρθία κ.λ.π. Ἔτσι γίνονται οἰκειοὶ μὲ τοὺς βασικοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ συγχρόνως πλουτίζουν τὴν ἐμπειρίαν τους. Μετὰ μία ἐβδομάδα ἀρχίζει ἄλλη διαδικασία. Τὰ παιδιὰ καταγράφουν τὶς παρατηρήσεις τους ἀπὸ τὴν ἐξέλιξι τῶν φυτῶν, κάνουν μετρήσεις συγκριτικὰς τῆς αὐξήσεως καθενὸς ἀπ' αὐτὰ καὶ ἀναπτύσσουν στατιστικὰ διαγράμματα σὲ ὑποτυπώδη μορφή, ἱκανὰ ὅμως νὰ τὰ εἰσαγάγουν στὴν ἐννοια τῶν ἐπιστημονικῶν μετρήσεων.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἐνότητα τῆς «ἀρχῆς τῆς κινήσεως». Τὰ παιδιὰ παρατηροῦν καὶ προβληματίζονται. Τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα καταλήγουν μετὰ τὴν ἐπιβεβαίωσι τῶν ὑποθέσεων των δὲν ἀποτελοῦν τὸν τελικὸ σκοπὸ. Τὸ πιὸ σπουδαῖο στὰ ἀρχικὰ μας στάδια εἶναι νὰ φτάσωμε σὲ μία γενίκευσι ἀπὸ συγκεκριμένες περιπτώσεις, ἢ ὁποῖα θὰ δίνῃ στὸ μαθητὴ τὴν ἱκανότητα νὰ προβλέπῃ. Εἶναι αὐτὴ ἡ διάθεσις, ἡ τάσις καὶ ἡ ἱκανότης νὰ προβλέπῃ τί θὰ συμβῇ σὲ παρόμοιες περιπτώσεις ποὺ δίνει τὴν δύναμι στὴν ἐπιστήμη: Ὅπως ἡ κάμπη ἀναδιπλώθηκε μπροστὰ στὸ ἐμπόδιο, ἔτσι θὰ κάμῃ καὶ τὸ σαλιγκάρι, ἔτσι καὶ ἡ γάτα μπροστὰ στὸν ἐχθρὸ καὶ τὸ φίδι καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ὅταν ὅλα ὀριμάσουν, τότε προβαίνομε στὴν ἀφαίρεσι, στὴν ἐξαγωγή νόμων, σ' ἓνα γλωσσικὸ τύπο, ὁ ὁποῖος παίρνει τὴν ἰσχὺ του ἀπὸ τὴν δυναμότητα ἐφαρμογῆς του σὲ παρόμοιες περιπτώσεις. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ διατύπωσις μιᾶς γενικεύσεως δὲν σημαίνει μία ἀκόμη γλωσσικὴ ἀφαίρεσι, ἀλλὰ κατανόησι τῶν περιπτώσεων τὶς ὁποῖες ἡ διατυπωθεῖσα ἀρχὴ ἐρμηνεύει. Ἔχω παρατηρήσει ὅτι οἱ διδακτικὰς μας πολὺ λίγο τονίζουν τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ τὴν ἔμφρασι τὴν δίνουν στὴν ἔκφρασι ποὺ παρερμηνεύεται. Θεωρῶ τὸ στάδιο τῆς ἐφαρμογῆς μὲ τὴν παραπάνω ἐννοια σὰν τὸ παραγωγικώτερο σημεῖο τῆς διδασκαλίας τῶν φυσικῶν μετὰ τὸν προβληματισμὸν. Εἶναι σύμφωνο μὲ τὴν πορεία τῆς ἀναζητήσεως. Μία ἀνακάλυψις εἶναι φυσικὸ νὰ ὠθῇ σὲ μία ἀσυγκράτητη ροπὴ γιὰ ἐφαρμογὴν, ἢ ὁποῖα συνοδεύεται μὲ τὴν χαρὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπάνω στὸν ἀδυσώπητο κόσμον ποὺ τὸν περικλείει καὶ τὴν πεποίθησι ὅτι ἤμπορεῖ νὰ κάμῃ τὴν ζωὴν του εὐδαιμονέστερη. Ἀπ' αὐτὸ πηγάζει ἡ γοητεία τῆς Τεχνικῆς.

Ε'. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εἶναι καιρὸς νὰ ἐπισημάνω ὀρισμένα θετικὰ σημεῖα σ' αὐτὰ καὶ ἄλλα ποὺ μποροῦν ν' ἀποτελέσουν τὴν ἀπαρχὴν σκέψεων καὶ ἀναζητήσεων.

Θὰ ἀναμένετε ἴσως, ἓνα συγκεκριμένον σχῆμα διδασκαλίας τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὰ μέτρα τοῦ σημερινοῦ σχολείου. Ἀλλὰ ἡ βασικὴ μου ἰδέα εἶναι ἀκρι-

ὥς αὐτή, ὅτι ἓνα καινούργιο πρόγραμμα θὰ πρέπει νὰ βγῆ ἀπὸ μακρόχρονη μελέτη καὶ πειραματισμό. Καὶ δὲν ἤμουν καθόλου διατεθειμένος νὰ συντάξω «εὐχολόγιον» εἰς ἄφεισιν ἁμαρτιῶν ἢ ν' ἀναπέμψω δοξολογία «ἐπὶ τῶν ἐνθάδε κακῶς κειμένων».

Θὰ ἦταν ἀκόμη εὐλογία ἢ προσδοκία σας, ἂν προερχόμουν ἀπὸ ἓνα ἑλληνικὸ κέντρο ἐρευνῶν, ὅπου μακρόχρονη μελέτη τῶν προβλημάτων τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ συστηματικοὶ διδακτικοὶ πειραματισμοὶ εἶχαν πραγματοποιηθῆ καὶ εἶχαν ἐξαχθῆ θετικὰ συμπεράσματα. Ἀλλὰ γνωρίζετε πὼς τέτοιο κέντρο δὲν ὑπάρχει ἀκόμη. Ἄς εὐχηθοῦμε ὅτι ἡ μεγάλη καὶ ἐμπνευσμένη ἀπόφασις νὰ ἰδρυθῆ Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτούτο θὰ ἐνσαρκώσῃ καὶ στήν πράξι τὸ πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς, διότι ὑπάρχει κίνδυνος νὰ γίνῃ ἡ ἐπιστήμη στέγη τοῦ ὧς τώρα ἄστεγου βερμπαλισμοῦ. Ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ ἀκόμη ἀλαφιάζονται στὸ ἄκουσμα τῶν λέξεων «πείραμα» καὶ «ἐρευνα», ἄλλοι ποὺ μειδιοῦν σαρκαστικῶς καὶ ἄλλοι ποὺ διαβλέπουν σ' αὐτὲς τὴν κατάλυσιν τῆς κλασικῆς μας παιδείας — ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν τὸ νόημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπαναστάσεως, τοῦλάχιστον σὰν ἀντιστάθμισμα τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ στὸν ὁποῖον ἡ ἐνδοσκοπικὴ ψυχολογία καὶ φιλοσοφία μᾶς εἶχαν καθηλώσει.

Τέλος, θὰ ἦταν δίκαιη ἢ ἀναμονή σας, ἂν ὁ ἴδιος θὰ εἶχα νὰ σᾶς προσφέρω κάτι ἀπὸ δικές μου συστηματικὲς μελέτες στὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Καὶ πάλι θὰ σᾶς ἀπαγοητεύσω μὲ τὴν εἰλικρινείά μου. Γιατὶ μὴν ἀπατώμεθα. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι σοβαρὴ ὑπόθεσις καὶ ἀπαιτεῖ χρόνον, χρῆμα καὶ ἀνθρώπινο κεφάλαιο. Ὅχι πὼς μερικὰ ἀπ' αὐτὰ δὲν διαθέτει ἡ πατρίδα μας, ἀλλὰ γιατί δὲν ἔχομε ἀκόμη ἀποκτήσει μιὰ ὠριμὴν φιλοσοφία καὶ διάθεσι.

Ἦταν λοιπὸν μοιραῖο, γιὰ νὰ μὴν κοινολογήσω, νὰ χτυπήσω τὶς θύρας τῶν ξένων ἐρευνητῶν βέβαιος πὼς θὰ εἶχαν κάτι νὰ μᾶς προσφέρουν σὲ ιδέες καὶ ἐφαρμογὰς ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς ὠθήσουν σὲ προβληματισμούς.

Ὅταν κάποτε ὁ καθηγητὴς μου εἶδε σὲ μία διατριβή μου πὼς τὸ Ε.Α.Π. εἶναι συντεταγμένο ἀπὸ τὸ 1913, δὲν μπόρεσε νὰ μὴν εἰρωνευτῆ λέγοντας: Θὰ πρέπει νὰ ἦσαν πολὺ σοφοὶ ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν τὴν ἱκανότητα νὰ προβλέψουν γιὰ 50 χρόνια μπροστά. Ἐμεῖς ἀλλάζομε τὰ προγράμματά μας συχνὰ καὶ τὰ προσαρμόζομε σὲ πνευματικὲς ἱκανότητες καὶ σὲ τοπικὰς ἀνάγκες ἀκόμη. Τὸ σχόλιο ἦταν εὐστοχο. Ἐνα πρόγραμμα θὰ πρέπει νὰ προβλέπη διαφοροποίησιν ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν ὠριμότητα, τὶς ἀτομικὰς δεξιότητες (καὶ μάλιστα στὸ μελετώμενο προγυμνάσιον), τὴν τοπικὴν ἰδιαιτερότητα. Οἱ βάσεις ἀσφαλῶς θὰ εἶναι ἐνιαεῖς γιὰ ὅλους τοὺς τύπους τῶν σχολείων. Ἀλλὰ ἡ ἔμφρασις θὰ εἶναι διαφορετικὴ. Καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ εὐρίσκεται συνεχῶς σὲ πειραματισμὸν καὶ νὰ ὑπόκειται σὲ δέουσες μεταβολὰς ποὺ ἐπιβάλλει ἡ πρόοδος τῆς ζωῆς. Ἡ καθ' ὁμοκέντρους διευρυνόμενος κύκλος διάταξις τῆς ὕλης εἶναι ἡ πιὸ ἐνδεδειγμένη ἀρχὴ καὶ θὰ πρέπει νὰ γενικευθῆ σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ μαθήματα καὶ συστηματικὰ. Ὅπωςδήποτε θὰ πρέπει νὰ δοθῆ μεγαλύτερη εὐλυγισία σὲ τὴν διάρθρωσιν τῶν ἐνοτήτων μὲ ἀδρὲς ὑποδείξεις καὶ ἐρμηνεῖες ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὴν συγκρότησιν τῶν ἐνοτήτων.

Οἱ βιοτικὲς κοινότητες δὲν πρέπει νὰ ἔχουν ἀπόλυτη προτεραιότητα γιὰτί, ὅπως εἶδαμε, δὲν εἶναι οἱ ἴδιες ἀπόλυτες. Νομίζω πὼς εἶναι τὸ καλύτερον μέχρι σήμερον σύστημα διατάξεως τῆς ὕλης τῆς Φυσ. Ἱστορίας. Ἄλλως τε πιστεύω ὅτι δὲν ἐμποδίζει τὴν διδασκαλίαν τῶν γενικῶν ἀρχῶν σύμφωνα μὲ τὴν θεωρίαν τῆς δομῆς. Γιατὶ ἡ βάση τῆς θεωρίας εἶναι μία πολεμικὴ κατὰ τῶν μνημοκρατικῶν μεθόδων παρουσιάσεως τῆς ὕλης, ὅπου ἡ οὐσία θυσιάζεται χάριν τῆς λεπτομερείας καὶ τοῦ τύπου. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ θετικώτερον στοιχεῖον τῆς θεωρίας. Ὁ ἴδιος δὲν εἶχα ποτὲ συμβιβασθῆ μὲ τὸν τρόπον ποὺ οἱ λεπτομέρειες ὅπως: ὕψος, βάρος, μῆκος τοῦ σώματος, φυτῶν καὶ ζώων, τόσα δόντια ἢ πέταλα καὶ σέπαλα μὲ τὴν παράλογον ἀπαίτησιν νὰ συγκρατήσῃ τὸ παιδί τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς γιὰ 250 περίπου

ζῶα καὶ φυτὰ ποὺ κατονομάζει τὸ Ε.Α.Π., γιὰ νὰ ἀφήσω καὶ ἄλλα τόσα ποὺ ὑπονοεῖ μὲ τὴ φράσι «...καὶ ἄλλα».

Καὶ τί χρειάζονται ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ γιὰ τὴ γνῶσι καθ' ἑαυτὴν καὶ τὴ ζωὴ τὴν ἴδια, καθένας κατανοεῖ, ἂν τοῦ τεθῆ τὸ ἐρώτημα νὰ ἀπαντήσῃ τί ὠφελεῖ νὰ γνωρίζῃ (ἂν γνωρίζῃ) πόσο ὕψος ἔχει ἡ ἀντιλόπη καὶ πόσα αὐγὰ γεννᾷ τὸ ὄρτυκι. Ἡ θεωρία τῆς δομῆς δίνει τὴν ἔμφρασι στὴν κατανόησι τῆς νομοτελείας ποὺ διέπει τὴ ζωὴ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων μὲ τίς γενικώτερες ἀρχές τῆς προσαρμογῆς καὶ ἐξελίξεως. Ὑπάρχει περιθώριον καὶ μὲ τὸ σημερινὸ πρόγραμμα νὰ δώσωμε τὴ σωστὴ ἔμφρασι στὴ δομῆ, ἂν ἐπιμείνουμε στὴν συνολικὴ καὶ βαθειὰ κατανόησι καὶ τὴν αὐστηρὴ ἐπιλογὴ τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία θὰ εἶναι παραδειγματικὴ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ξεκινᾷμε ἀπὸ τὴν βαθειὰ κατανόησι ἑνὸς ἐκπροσώπου μᾶς τάξεως ζώων ἢ φυτῶν γιὰ νὰ τονίσωμε τὴν μορφολογία καὶ φυσιολογία αὐτοῦ καὶ προχωροῦμε στὴν ἐφαρμογὴ τῶν δεδομένων στὰ ὑπόλοιπα ζῶα ἢ φυτὰ τῆς αὐτῆς τάξεως καὶ ὅλων τῶν τάξεων ἔπειτα, γιὰτι κατὰ θάσιν ὅλα τὰ ζῶα διεπόμεθα ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς νόμους ἢ ὑποκείμεθα στοὺς αὐτοὺς νόμους τῆς φύσεως.

Ἐνα παράδειγμα ἀπὸ τὸν δικό μου τρόπο διδασκαλίας ποὺ ἀπὸ χρόνια ἐφαρμόζω πειραματικῶς στὴν τάξι μου: Ἀντικείμενο: «Τὰ ζῶα τῆς θαλάσσης». Ἡ ἐνότης εἶναι ἐβδομαδιαία. (12) Μπαίνω στὴν τάξι μὲ δύο ψάρια, ἓνα ζωντανὸ καὶ ἓνα νεκρὸ. Δὲν δίνω τὸ ὄνομα τοῦ ψαριοῦ, ὁ ἴδιος οὔτε τὸ ξέρω, ἴσως. Ἡ θέα τοῦ ψαριοῦ ποὺ κολυμπᾷ στὸ γυάλινον δοχεῖο δίνει ἀφορμὴ νὰ προβληθοῦν ἀπορίες οἱ ὁποῖες λύνονται ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ ἀπὸ μὲνα τὸν ἴδιο χρησιμοποιώντας τὸ ζῶο πολλὰς φορὰς γιὰ ἐπίδειξι, δοκιμὴ καὶ πειραματισμό. Οἱ ἔσχατες λύσεις στίς ἔσχατες ἀπορίες ἀφήνονται γιὰ τό... νεκροτομεῖο. Τὸ νεκρὸ ψάρι διαλύεται γιὰ νὰ ἐξεταστῇ μορφολογικῶς καὶ ἐξηγηθῇ φυσιολογικῶς.

Τὴν ἄλλη ἡμέρα παρουσιάζω ὅλα τὰ ψάρια σὲ ἓναν πίνακα ἐφ' ὅσον λείπουν τὰ πραγματικὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπίσκεψις σὲ ἰχθυοτροφεῖο καὶ προσπαθοῦμε νὰ ἐφαρμόσωμε αὐτὰ ποὺ μάθαμε τὴν προηγουμένη στὴ ζωὴ τοῦ καθενός. Καὶ τότε τὰ κατονομάζομε καὶ βρίσκομε ἰδιομορφίες καὶ μαθαίνομε λεπτομέρειες χαρακτηριστικὰς. Ἐκεῖ ἀνακαλύπτομε πὼς ὅλα ὅσα μάθαμε δὲν ἔχουν ἰσχὺ γιὰ ὅλα τὰ ψάρια. Εἶναι οἱ ἐξαιρέσεις. Αὐτὲς ἀφήνονται γιὰ τὴν ἄλλη ἡμέρα (Δελφίνι, Φάλαινα κ.λ.π.). Τὸ ἐπόμενον μάθημα εἶναι ἰχθυολογία. Τὰ ἐπόμενα δύο ἢ τρία μαθήματα συγκροτοῦνται σὲ δύο ὑποενότητες «τὰ μαλάκια» καὶ τὰ «ὑπόλοιπα». Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ πτηνὰ σὲ μία μεγάλη ἐνότητα μὲ ὑποενότητες (ἀποδημητικά, ἐνδημητικά κ.λ.π.) καὶ μὲ τὰ ἔντομα κ.λ.π. Εἶμαι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἀπόδοσι μὲ τὰ κριτήρια τῆς δομῆς, μολονάτι δὲν ταυτίζεται ἡ ἐργασία μου μὲ τὴν θεωρίαν αὐτή. Συμπεραίνω ὅμως πὼς ἡ τελευταία δὲν εἶναι ἀνεφάρμοστη.

Συνδεδεμένο μὲ αὐτὸ τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ συγγραφὴ σχολικῶν ἐγχειριδίων, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ ἀνταποκρίνονται στίς ἐκτεθεισὰς παιδαγωγικὰς καὶ πολιτιστικὰς ἀπαιτήσεις. Τὰ σημερινὰ μας ἐγχειρίδια βρίθουν ἐπιστημονικῶν ἀνακριβειῶν, ἱστορικῶν λαθῶν καὶ γλωσσικῶν σφαλμάτων. Συνήθως τὸ ἓνα εἶναι ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ ἄλλο γιὰ νὰ διαιωρίζεται ἡ ἀθλιότης καὶ τὸ πιὸ καλὸ εἶναι ἀποιμῆσις ξένου. Θὰ ἦταν εὐχρῆς ἔργο ἂν μία προσπάθεια ἀπομιμήσεως ἢ μεταφράσεως ξένων ἐνισχύετο καὶ εὐοδοῦτο, ἀφοῦ σὲ μᾶς λείπουν οἱ προϋποθέσεις καὶ τὸ ὄργανον συντονισμοῦ τέτοιων προσπαθειῶν. Καὶ ἔγινε καλὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὰ Γυμνάσια.

Ἡ ἀναδρομὴ στίς ξένες προσπάθειες ποὺ ἔγινε πιὸ πάνω μᾶς διδάσκει ἓνα τουλάχιστον μάθημα: πὼς ὅπως τὸ πρόγραμμα ἔτσι καὶ τὰ βιβλία ἀποτελοῦν ὑπόθεσι καὶ εὐθύνη τῶν κορυφαίων εἰδικῶν, παιδαγωγῶν καὶ συγγραφέων. Εἶναι καιρὸς οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες ποὺ ἐργάζονται στίς ἐμπροσθοφυλακὰς τῶν διαφορῶν κλάδων τῆς ἐπιστήμης ν' ἀφήσουν τὸν «φιλιτισένιο πύργον» τους καὶ τοὺς ἀπὸ

καθ' ἔδρα ἀφορισμούς πρὸς ἐξορκισμό τοῦ κακοῦ καὶ νὰ κατεβοῦν στὸ σχολικὸ ἐργαστήριον. Διότι οἱ ἐντεταλμένοι στὶς ἐπάλξεις τῆς ἐπιστήμης εἶναι οἱ μόνοι ἐνδεδειγμένοι νὰ ἔχουν γνώμη καὶ νὰ μᾶς γνωρίσουν τὴν νομοτέλεια καὶ τὶς μερικώτερες γενικὲς ἀρχές πού διέπει κάθε ἐπιστήμη χωριστὰ καὶ ὅλες μαζί. Αὐτοὶ θὰ καθορίσουν τὴν ὕλη πού ὑποστηρίζει τὶς ἀρχές καὶ θὰ μᾶς ὑποδείξουν τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Οἱ παιδαγωγοὶ καὶ ψυχολόγοι θὰ συνεργασθοῦν μὲ τοὺς πρώτους γιὰ νὰ ὑποδείξουν τοὺς τρόπους προσαρμογῆς τοῦ ὕλικου στὶς διάφορες ἐξελικτικὲς βαθμίδες τοῦ παιδιοῦ. Πῶς ὅλα αὐτὰ θὰ λάβουν γλωσσικὴ ἔκφρασι, θὰ μᾶς τὸ δείξουν οἱ ἱκανοὶ συγγραφεῖς μὲ τὴν συνεργασία τῶν δύο πρώτων ομάδων. Οἱ καιροὶ οὐ μενετοί. Στὴν ἱστορία τῶν λαῶν ὑπῆρξαμε πρωτοπόροι· στὴν πρωτοπορία τῶν ἔθνῶν (σήμερα) βαδίζουμε οὐραγοί.

Θὰ ἦταν, ἴσως, σοφὴ ἰδέα ἂν ἐξεδίδοντο δύο παράλληλα ἐγχειρίδια, τὸ ἓνα γιὰ τὸ μαθητὴ μὲ τὴν ὕλη ὡργανωμένη σὲ ἐνότητες, μὲ ἐρωτηματολόγια καὶ ὑποδείξεις γιὰ ἀτομικὴ ἐρευνητικὴ ἐργασία καὶ τὸ ἄλλο γιὰ τὸ δάσκαλο μὲ ὁδηγίες ὡς πρὸς τὴν διαπραγμάτευσι τοῦ θέματος, τοὺς μερικοὺς σκοποὺς καὶ τὶς ἐφαρμογές.

Καὶ ὁ λόγος μᾶς φέρνει σὲ ἓνα ἄλλο θετικὸ σημεῖο τῆς θεωρίας, τὴν ἐφεύρεσι καὶ χρῆσι ἐποπτικῶν μέσων. Μία πειραματικὴ συσκευὴ ἢ μηχανὴ μαθήσεως ἢ ἀπλὸ ἐποπτικὸ μέσο διδασκαλίας δυνατόν νὰ ἐξανθρωπίζη ἢ ἐκβαρβαρίζη ἐξ ἴσου μὲ ἓνα βιβλίον καὶ μία διδασκαλία. Γι' αὐτὸ οἱ σχεδιάζοντες τὰ προγράμματα τῶν Φυσικῶν στὶς Η.Π.Α. δίνουν ἰδιαίτερη ἔμφασι στὴν παραγωγή πάσης φύσεως ἐποπτικοῦ ὕλικου, τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἠμπορεῖ νὰ κατασκευαστῇ μὲ πρόχειρα μέσα ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ τὸν διδάσκοντα. Σὲ ἓνα κέντρο ἐρευνῶν τὸ θέμα πρέπει νὰ πάρῃ τὴ θέσι του τοποθετούμενο σὲ ἐπιστημονικὲς βάσεις, ὅπου ἱκανοὶ διδάσκαλοι θ' ἀσκήσουν τὸ τάλαντό τους προσφέροντας στὸ σύνολο ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες. Γιατὶ ἔχει ἀποδειχθῆ ἀπὸ τὶς ἀναφερθεῖσες ἐρευνες πῶς, ἐνῶ τὰ ὄργανα καὶ οἱ μηχανές δὲν κατορθώνουν νὰ ἀντικαταστήσουν τὸ δάσκαλο, ἐν τούτοις καθορίζουν πολλὰς φορές τὴν πορεία καὶ ἀποκαλύπτουν ἀπροσδόκητο ἐπιστημονικὸ ὕλικό. Δὲν ἀπκλείω ἄλλους τρόπους ἐργασίας, ἀλλὰ θεωρῶ τὴν ἐργαστηριακὴ μορφή ὡς τὴν πλέον ἐνδεδειγμένη ὅταν προσαρμόζεται κάθε φορὰ στὶς ὕλικές δυνατότητες. Ἄλλωστε ἡ Φυσ. Ἱστορία εἶναι κυρίως περιγραφικὴ ἐπιστήμη, ὅπως ἡ Ὁρυκτολογία, ἡ Κοσμογραφία κ.λ.π. Καὶ θὰ εἶναι, ἴσως, ἐπιβεβλημένη ἢ περιγραφικὴ διδ(λ)ία ἢ ἄλλη μορφή. Ἀλλὰ τὸ σχολικὸ, πρόχειρο ἐργαστήριον καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ ἐρευνητικόν πάντα θὰ εὐρίσκειται στὴ καρδίᾳ τῆς διδασκαλίας.

Ἐπάρχουν προβλήματα τὰ ὁποῖα ἡ θεωρία τῆς δομῆς δὲν λύνει τουλάχιστον στὸ παρὸν στάδιον. Ἐνα τέτοιο πρόβλημα εἶναι, ἴσως, ἡ διδασκαλία τῶν ἐφηροσμένων κλάδων τῆς Φυτολογίας καὶ Ζωολογίας (σηροτροφία, ἰχθυολογία κ.λ.π.) καὶ ἡ ἀνάγκη ἰδιαίτερης γνωριμίας μὲ τὰ ἐθνικὰ προϊόντα (καπνός, ἄμπελος κ.λ.π.). Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ἴσως δὲν ἐντάσσονται σὲ ἐνότητες ἀρχῶν. Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον, ἀφοῦ ἠμποροῦν νὰ διδαχθοῦν σὲ παράλληλες ἐνότητες. Σκοπός μου, ἄλλως τε δὲν ἦταν νὰ ἐξαγγείλω τὴν θεωρία σὰν πανάκεια ἀλλὰ σὰν πρόβλημα. Τὸ ὅτι ἓνα πρόβλημα μένει γιὰ μένα ἄλυτο δὲν σπεύδω νὰ εἰπῶ πῶς δὲν ἔχει λύσι. Μᾶλλον οἰκτίρω τὸν ἑαυτό μου γιὰ τὴν ἀφορία τῆς ψυχῆς μου.

Θὰ ἔχετε, τέλος, σημειώσει τὴν ἐπίμονη ἔμφασι πού ἔδωσα στὴν ἀνάγκη τῆς πλατειᾶς καὶ βαθειᾶς γνώσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς διδασκαλίας μας. Αὐτὴ θὰ ἀπελευθερώσῃ τὶς δημιουργικὰς δυνάμεις τοῦ δασκάλου καὶ θὰ καταστήσῃ τὸν ἴδιο ἐλεύθερο, ἐλεύθερο ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιον, ἀπὸ τὴν τυποποίησι, ἀπὸ τὰ ὄργανα. Ἀλλὰ προτιμῶ νὰ σχολιάσω τὴ σημασία τοῦ παράγοντος αὐτοῦ μὲ τὸ ἐξῆς παιδαγωγικὸ ἀνέκδοτο : Ἐδίδασκα, λέγει ἓνας διακεκριμένος καθηγητὴς τῶν Φυσ.

κῶν, τὴν θεωρία τῶν Quantum σὲ μιὰ προχωρημένη τάξι σπουδαστῶν. Ὅταν ἐτελείωσα τὴν διδασκαλία μου, ἐγύρισα στοὺς σπουδαστὰς μου γιὰ νὰ ἀντικρῶσω χλωμὰ πρόσωπα. Ἦταν φανερὸ πὼς δὲν εἶχαν καταλάβει τίποτε. Ἀνέλυσα τὴν θεωρία γιὰ δεύτερη φορά χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τότε, λέγει ὁ ἀγαθὸς καθηγητὴς, ἐπεχείρησα γιὰ τρίτη φορά, καὶ τὴν φορά αὐτὴ. . . τὴν ἐκατάλαβα ὁ ἴδιος.

Ἀθήνα 13-4-1964.

Α. ΜΠΕΝΕΚΟΣ

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Ἡ διάλεξι τοῦ Sano The two Cultures ἔδωσε ἀφορμὴ στὴ διαμάχη αὐτὴ.
2. J. Bruner: On Knowing, Harvard University, 1962.
3. J. Hiidebrand: Science in the making, Columbia University, 1957, σελ. 6.
4. J. Bruner: The Progress of Education, Harvard, 1960.
5. » » » » σελ. 7.
6. Βλέπε Κ. Παναγάκη: Τὰ νεώτερα μαθηματικὰ εἰς τὴν μέσην παιδείαν, 1961. Ὅμοίως: Ν. Μπάρκα, Ἐκθεσις κλπ. τοῦ Διεθνoῦς Συνδρίου Μαθηματικῶν, Περιοδ. Παιδ)κὴ καὶ Ψυχ)κὴ Ἐπιθ. τ. 6.
7. G. Katona: Organization and Memory, 1940, σελ. 230.
8. » » » » σελ. 240.
9. Γιὰ περισσότερα βλέπε Α. Μπενέκου: Εἰσαγωγή στὴν Ψυχολογία τοῦ Bruner περ. Παιδ)κὴ καὶ Ψυχ)κὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 2, 3. Ὅμοίως: Γ. Μαραγκουδάκη, στὸ περιοδ. Σχολεῖο καὶ Ζωή, 1961.
10. Ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τῆς Elementary Science Study ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Educational Service Incorporated, ἔντυπα 1962 - 1963.
11. The Progress of Education, σελ. 14.
12. Συμβολὴ εἰς τὸ πρᾶγμα τῆς συγκεντρώσεως τῆς διδακτέας ὕλης περιοδ. Παιδ)κὴ καὶ Ψυχ)κὴ Ἐπιθεώρησις, τ. 4, 6.

Σημείωσις: Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ἀριστο βοήθημα εἶναι, γιὰ τὸ δάσκαλο, τῆς κ. Φυτᾶ-Βλαστοῦ. «Ἡ διδακτικὴ τῶν Φυσιογνωστικῶν μαθημάτων», 1949.

Ο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΤΟΥ ΙΔΕΑΙ

ΑΡΙΣΤ. ΜΠΟΥΡΝΑΚΑ

Διδασκάλου

Εἰσ α γ ω γ ῆ

Τὴν περὶ τὸν ΙΑ΄, π.Χ. αἰῶνα κάθοδον τῶν Δωριέων, εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χώρον, ἀκολουθεῖ περίοδος μεγάλης ἀναταραχῆς. Πολιτικαὶ ἀναστατώσεις, κοινωνικαὶ μεταβολαί, ἠθικαὶ μεταπτώσεις καὶ ἀνατροπὴ τῶν καθιερωμένων ἀξιών, ἀναταράσσουσι τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων μέχρι τοῦ ΣΤ΄. π.Χ. αἰῶνος. Ἡσίοδος ἀναφωνεῖ:

«... Μηκέτ' ἔπειτ' ὄφελλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι...» (1)

Οἱ ἱεροὶ χώροι παραθιάζονται καὶ ἡ δικαιοσύνη ὑποχωρεῖ.

«... Βασιλῆας δωροφάγους, οἳ τήνδε δίκην ἐθέλουσι δικάσαι...», (2) λέγει ὁ Ἡσίοδος.

Ἡ ἀνακοπεῖσα, εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χώρον, πνευματικὴ πρόοδος, συνεχίζεται εἰς τὴν Ἰωνίαν διὰ τῆς ἐρεύνης τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ Περσικὸν κράτος ἀνεπτύσσετο ἐπικινδύνως καὶ τὸ φάσμα τοῦ Ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ ἐνεφανίζετο ἀπειλητικὸν εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς Δύσεως. Ἐντὸς τοιαύτης ἀτμοσφαιρας ἐνεφανίσθη ὁ φιλόσοφος Πυθαγόρας, μεγάλη φυσιογνωμία (3) τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, περὶ τοῦ ὁποίου ὀλίγα μετὰ βεβαιότητος γνωρίζομεν. (4)

Ἀντιληφθεὶς θαθέως τὰς ἀπαιτήσεις

τῆς ἐποχῆς του καὶ διαισθανθεὶς τὴν Ἀσιατικὴν καταγίδα, ἠγωνίσθη, δι' ἔργων καὶ λόγων, ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον. Αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐκαρποφόρησαν καὶ αἱ προβλέψεις τοῦ ἐδικαιώθησαν. Οὗτος, οὐδὲν ἔργον γραπτὸν κατέλιπεν. Τὰ ἀποδιδόμενα εἰς Πυθαγόρειον τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος «Χρυσᾶ Ἐπιτη», (5) καίτοι δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου, ἀπηχοῦν ἐν τούτοις τὸ Πυθαγορικὸν πνεῦμα. Ἐξ αὐτῶν ἀντλοῦμεν τὰς παιδαγωγικὰς του ιδέας.

Α΄. Ὁ Βίος καὶ ἡ Σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου

1. Ὁ βίος τοῦ Πυθαγόρου

Ἡ ἀχλὺς τοῦ μύθου καὶ τοῦ θρύλου, ἡ καλύπτουσα τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μεγάλου Μύστου, παρέχει πλῆθος παραδόξων ὑποθέσεων, μέχρι θεοποιήσεώς του, ἐνῶ, ἐκτὸς ἐλαχίστων, ἡ ἀληθῆς πραγματικότης περιβάλλεται ὑπὸ μυστηρίου.

Φέρεται γεννηθεὶς εἰς Σάμον περὶ τὸ 580 π.Χ. ἐκ τοῦ Μνησάρχου καὶ τῆς Πυθαίδος. Ὦνομάσθη Πυθαγόρας, κατὰ μὲν τὸν Πορφύριον, διότι προσηγορεύθη ὑπὸ τῆς Πυθίας, ἡ ὁποία ἰδοῦσα τὴν κυφοροῦσαν Πυθαίδα, προεῖπε περὶ τῆς σοφίας του, κατὰ δὲ τὸν Ἀρίστιππον, διότι ἐχρησιμοδοτεῖ τόσον ἀληθῶς, ὅσον καὶ ἡ Πυθία.

Ἡ πρὸς τὸ εἰδέναι ἰσχυρὰ ἔφεσις ὠδήγησεν αὐτόν, μετὰ τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν πατρίδα του ὑπὸ ἀρίστων διδασκάλων, εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βαβυλῶνα, (6) ἐνθα, προσκολληθεὶς εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐξέμαθε τὴν ἀνατολικὴν σοφίαν.

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς Σάμον, ἠναγκάσθη

1. Ἡσίοδου: Ἔργα καὶ ἡμέραι 174 - 175. Ἔκδ. Παπύρου.

2. Ἡσίοδου: Ἔργα καὶ ἡμέραι 38 - 39. Ἔκδ. Παπύρου.

3. Πρὸβλ. Α. Φ. Χαλᾶ: Τὰ Χρυσᾶ Ἐπιτη τοῦ Πυθαγόρου 1938 σ. 3.

4. Ἀξιοπιστοὶ περὶ Πυθαγόρου πηγαὶ εἶναι ἔνια τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Σπουδαιότεροι βιογράφοι του εἶναι ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ Πορφύριος καὶ ὁ μαθητὴς του Ἰάμβλιχος κατὰ τὸν Δ΄. μ.Χ. αἰῶνα.

5. Πρὸβλ. Ἀντ. Φ. Χαλᾶ: Τὰ Χρυσᾶ Ἐπιτη τοῦ Πυθαγόρου 1938, σ. 1.

6. Πρὸβλ. Ε. Ι. Κρητικίδου: Ὁ βίος τοῦ Πυθαγόρου 1867, σ. 9.

μετ' ὀλίγον ν' ἀπέλθη, διότι, ἀφ' ἑνὸς μὲν διεβλήθη ὡς ἄθεος, ἐπειδὴ ὑπεστήριζε τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐμίσει τὸ τυραννικὸν καθεστῶς τοῦ Πολυκράτους.

Ἐπισκεφθεὶς ἐν συνεχείᾳ τοὺς Ἱεροὺς Ναοὺς (7) τῆς Ἑλλάδος, μῶν τὸ Ἱερατεῖον καὶ μουόμενος εἰς τὰ ὄρφικὰ μυστήρια, κατέληξεν εἰς Κρότωνα τῆς Κάτω Ἰταλίας, διότι, λόγῳ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, προσεφέρετο διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεωριῶν του. Ἰδρυσεν εἰς Κρότωνα τὴν περίφημον σχολὴν του καὶ ἐπεδόθη, παρὰ τὰς κατ' ἀρχὴν ἀντιδράσεις τῶν ἀρχόντων, εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν μαθητῶν του μέχρι τοῦ θανάτου του περὶ τὸ 508π.Χ. εἰς Μεταπόντιον.

2. Ἡ Σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου

Ὀλίγα γνωρίζομεν περὶ τῆς σχολῆς τοῦ Πυθαγόρου, διότι ἡ φιλοξενήσασα αὐτὸν γῆ τοῦ Κρότωνος κρύβει ζηλοτύπως, εἰς τὰ σπλάχνα τῆς, τὰ μυστικά τῆς σχολῆς του. Εἰς θαυμασίαν τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου τὸ πρῶτον συστηματικῶς ὠργανωμένον πανεπιστήμιον τοῦ κόσμου, ἐνθα ἐθεραπεύοντο ἡ θεολογία, αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, ἡ Ἰατρικὴ καὶ αἱ πολιτικαὶ ἐπιστήμαι.

Ὦνομάσθη, κατὰ καιροῦς, Σχολή, Κοινότης, (8) Τάγμα Πυθαγορείων, Ἐταιρεία Πυθαγορείων, Ἀδελφότης καὶ Ὀμακοεῖον ἢ Ὀμακόϊον (= ὄμου + ἀκούω).

Διέθετεν ἰδιαίτερον τμήμα διὰ τὴν μύησιν τῶν γυναικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μία ὑπῆρξεν ἡ Θεναῶ, τὴν ὁποίαν ἐνυμφεύθη ὁ Πυθαγόρας. Ἡ ἀλληλοβοήθεια, ἡ λιτότης, ἡ πειθαρχία, ἡ ἀρμονία, ἡ σιωπή, ἡ φιλία, (9) ἡ μυστικότητα καὶ ἡ ἀγάπη ἐβασίλευον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Πυθαγόρου.

Ἐπῆρξε μία σχολὴ ἀγωγῆς, μία Ἀκαδημία ἐπιστημῶν, μία ὑποδειγματικὴ Κοινότης, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἑνὸς διδασκάλου, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ὑποψήφιος ὑφίστατο δοκιμασίαν, ἵνα καταστῆ μέλος τῆς.

α) Τρόπος δοκιμασίας

Ἡ ἐπιγραφή, «Ἐκὰς οἱ θέβηλοι», ἐπὶ τῆς εἰσόδου τῆς σχολῆς ὑπενθύμιζε εἰς

7. Ἡβλ. Ε. Ι. Κρητικίδου: Ὁ βίος τοῦ Πυθαγόρου 1867, σ. 21.

8. Ἡβλ. Ν. Ι. Λούβαρι: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, Τόμ. Α', σ. 39.

9. Ὁ Δάμων καὶ ὁ Φιντίας ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Πυθαγόρου.

τοὺς ὑποψηφίους τὴν χρηστότητα τοῦ ἤθους. Ἐξητάζετο κατὰ πρῶτον ἡ διαγωγή τοῦ ὑποψηφίου πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς λοιποὺς οἰκείους καὶ τὴν κοινωνίαν. Παρείχετο κατάλληλος ἀτμόσφαιρα πρὸς ἐκδήλωσιν του καὶ ἠλέγχετο ἀκολούθως ὁ γέλως, ἡ ἄκαιρος ὀμιλία, αἱ ἐπιθυμίαι, ὁ τρόπος ἐκδηλώσεως τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, ὡς καὶ ἡ ἐν γένει κίνησις τοῦ σώματός του. Ἐφυσιογνώμον, ὡς ἔλεγον, προσπαθοῦντες νὰ διακρίνουν ἐκ τῶν φανερῶν σημείων τοῦ σώματος τὰ ἀφανῆ ἤθη τῆς ψυχῆς. Ἐξητάζετο προσέτι ἐπιμελῶς ὁ βαθμὸς τῆς ἀντιλήψεως ἐκάστου, ἡ φιλοτιμία, ἡ ἐριστικότητα καὶ ἡ δύναμις αὐτοκυριαρχίας καὶ ὑπομονῆς. Ὅσοι μὲν ἐκρίνοντο ἀξιοί, ἐνεγράφοντο εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ἠκολούθουν διαδοχικῶς τὰς βαθμίδας μύησεως, ὅσοι δὲ ἀπετύγχανον, ἀπεμακρύνοντο τῆς σχολῆς.

β) Βαθμίδες μύησεως

Οἱ μαθηταὶ πρῶτα ἐκαλοῦντο ἐξωτερικοί, ἠσκοῦντο εἰς τὴν σιωπὴν, τὴν πειθαρχίαν, τὸν σεβασμὸν καὶ ἐμάνθανον διὰ τῆς διδασκαλίας τὰ Πυθαγορεία σύμβολα. Ἐπειτὰ ἐκαλοῦντο ἐσωτερικοί, ἐγίνοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ παρηκολούθουν τὰς ἀρχὰς ἐκάστης ἐπιστήμης. Ἀκολούθως ὑψοῦντο εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας καὶ προσεπάθουν νὰ κατανοήσουν τὴν κοσμογονίαν καὶ τὴν ζωὴν. Τέλος προσήγγιζον εἰς τὴν κορυφὴν τῆς μύησεως καὶ ἀπὸ τῶν θυθῶν τοῦ ἀπολύτου ἐπανήρχοντο εἰς τὴν πραγματικὴν ζωὴν διὰ νὰ δαμάσουν τὰ πάθη των καὶ νὰ ἐναρμονίσουν ἑαυτοὺς μετὰ τῆς ἀληθείας.

Β' Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Πυθαγόρου

Βαθυνοῦστατος καὶ εὐρυμαθέστατος ὁ Πυθαγόρας, συνεκέρασε θαυμασίως τὴν Ἀνατολικὴν μυστικοπάθειαν μετὰ τῆς Ἀπολλωνίου Ἑλληνικῆς διαυγείας καὶ συνεκρότησε φιλοσοφικὸν σύστημα κοσμολογικοῦ, ὄντολογικοῦ καὶ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος. Αἱ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι ἐπιζήσασαι, μέσῳ τῶν ὁπαδῶν του, ἐπὶ ἐννέα συνεχεῖς αἰῶνας, (1) ἐπέδρασαν εἰς τὰς ἐντεῦθεν διῆστικὰς φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις.

—Γνωσιολογία τοῦ Πυθαγόρου: Ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας ἐκλαμβάνεται ὡς δυνατὴ εἰς τοὺς ἔχοντας φύσιν ἀγαθὴν καὶ θέλησιν. Κατορθοῦται διὰ τῆς

1. Ἡβλ. Ἐμμ. Γ. Παντελάκη: Χρυσὴ Ἐπη Πυθαγόρου, Παύρου σ. 36.

συνεχοῦς ἀγωγῆς, ὥστε ἀρμονικῶς ἢ μὲν ψυχὴ νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ σώματος, ὁ δὲ νοῦς τῆς ψυχῆς, ἢ ὁποῖα ἔχει θείαν τὴν καταγωγὴν, «...ἐπεὶ θεῖον γένος ἐστὶ θροτοῖσιν». (2)

—Τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα: Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος ἀποτελεῖ ἐστία πυρός, ὡς θεία δημιουργικὴ δύναμις, πέριξ τῆς ὁποίας κινουῦνται πάντα τὰ ἐξ αὐτῆς προερχόμενα οὐράνια σώματα. Διέκρινε τὸν κόσμον εἰς αἰσθητὸν-ὑλὴν - καὶ νοητὸν - θεῖον. Ἐκεῖθεν καὶ ὁ δυϊσμός εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Διεπίστωσε τὴν διπλὴν κίνησιν τῆς γῆς καὶ ὠνόμασε τὸ σύμπαν κόσμον. «Ὅς καὶ πρῶτος ὠνόμασε τὴν τῶν ὄλων περιοχὴν κόσμον ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ τάξεως», λέγει ὁ Στοβαῖος. (3)

—Ὀντολογία τοῦ Πυθαγόρου: Πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου εἶναι ὁ Θεός, ἢ ὑπερτάτη δύναμις, ἐκφραζομένη διὰ τῆς Μονάδος. (4) «ἡ οὐκ ἐστὶ γένεσις», διότι ὡς μονὰς εἶναι ἀμέριστος. Πάντες οἱ ἐκ τῆς θείας μονάδος προκύπτοντες ἀριθμοὶ δὲν εἶναι ἀφηρημένοι ἐννοιαί, ἀλλὰ θεῖαι αὐθύπαρκτοι οὐσαί (5) ἐγκλείουσαι ἐνεργὸν δημιουργικὴν δύναμιν. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι τὸ αἰδίον ζῶν στοιχεῖον, ἢ ψυχὴ, ἀόρατος διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὁ ὁποῖος προσδίδει ἀρμονικὴν διάταξιν καὶ μορφήν εἰς τὴν ὑλὴν, τὴν ὁποῖαν χρησιμοποιεῖ ὡς κατοικίαν. Ἡ δύναμις τῆς ἀρμονικῆς διατάξεως τῶν ἀριθμῶν δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὑποτάσσοντες οὗτοι εἰς ἀναλογίαν καὶ ρυθμὸν τὸ χαῶδες πλῆθος τῶν τόνων καὶ ἤχων, προσδίδουν τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν.

— Ἡ Ψυχολογία τοῦ Πυθαγόρου: Ἡ ψυχὴ, ὡς μικρὰ ποσότης τῆς θείας μονάδος, εἶναι ἀθάνατος. Ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς ὑλῆς, μετὰ τῆς ὁποίας συμφύεται καὶ τῆς ἀρμονίας τοῦ σώματος. Διακρίνεται εἰς τρία μέρη: «Πυθαγόρειοι τὴν ψυχὴν τριμερῆ ἀποφαίνονται, διαῖρουντες εἰς λογισμὸν καὶ θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν ταῦτα γὰρ εἶναι χρησιμαὶ πρὸς τὴν τῶν ἀρετῶν σύστασιν», λέγει ὁ Στοβαῖος. (6)

Ἀποτελοῦν ἐνότητα, ἢ ὁποῖα ἐμφανί-

2. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου, Παπύρου στ. 63.

3. Στοβαῖου: Ἐκλογαὶ Ἀποφθεγμάτων. Τόμ. Α'. XXI Περὶ κόσμον 6.

4. Στοβαῖου: Ἐκλογαὶ Ἀποφθεγμάτων. Τόμ. Α'. 1, 29

5. Στοβαῖου: Ἐκλογαὶ Ἀποφθεγμάτων. Τόμ. Α'. 1. 10.

6. Στοβαῖου: Ἐκλογαὶ Ἀποφθεγμάτων. Τόμ. Α'. XLIX, 34.

ζει ἀρμονίαν μὲν, ὅταν ἀρχὴ διὰ κοινῆς συνεργίας ὁ νοῦς, δυσαρμονίαν δέ, ὅταν ἐρίζουν. Δέχεται τὴν μετεμψύχωσιν (7) τῆς ψυχῆς πρὸς κάθαρσιν τῆς ἐκ τῶν ἀμαρτημάτων τοῦ σώματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνεκλείσθη, ὡς εἰς εἰρκτὴν.

— Ἡθικὴ τοῦ Πυθαγόρου: Ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὸ σύμπαν ἀρμονία δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ εἰς τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, ὅταν τὸν μὲν ἀτομικὸν διέπῃ ἡ σωφροσύνη, τὸν δὲ κοινωνικὸν ἡ δικαιοσύνη. Ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς τοῦ ὁποῖου παλαίουν διαρκῶς δύο ἀντίρροποι δυνάμεις, «λυγρὰ γὰρ συνοπαδὸς Ἔρις», (8) τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ ἄνω, τὴν πηγὴν τῆς, καὶ τοῦ σώματος πρὸς τὰ κάτω, τὴν γῆν, εἶναι ἐλεύθερος (9) καὶ δύναται διὰ τῆς αὐτοπροσπαθείας καὶ τοῦ αὐτοελέγχου, ὡς καὶ διὰ τῆς καταλλήλου ἀγωγῆς νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ὑπερτάτην οὐσίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἔλκεται, διερχόμενος σειρὰν μετεμψυχώσεων.

— Πολιτειολογία τοῦ Πυθαγόρου: Ἡ πολιτεία ὡς ἀντίγραφον τῆς ἐξουσίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι δεσποτικὴ ἀλλὰ πατρικὴ, ὀφείλει νὰ διέπῃται ὑπὸ ἀρμονίας, ἵνα βοηθῇ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τελείωσιν.

Καθίσταται τοιαύτη, ὅταν κυβερνᾶται ὑπὸ φιλοσόφων, ἀρίστων εἰς τὴν σκέψιν, διότι οὗτοι διοικοῦν ἀρμονικῶς θάσει τῆς διεπούσης αὐτοῦς ἀρμονίας. Ἐκεῖθεν καὶ τὸ ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα, τὸν ὁποῖον ἐπεζήτηε καὶ ἔνεκα τοῦ ὁποῖου ἐπῆλθεν ὁ ἀφανισμὸς τῆς Σχολῆς του, ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων ἀμυήτων.

Γ'. Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Πυθαγόρου

1. Θεωρητικαὶ παιδαγωγικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Πυθαγόρου

Ἡ περὶ παιδείας θεωρία τοῦ Πυθαγόρου, θεμελιωτοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδαγωγικῆς, (1) εἶναι ἀπόρροια τῆς φιλοσοφικῆς του πίστεως. Ἀναπτύσσεται ὀργανικῶς ἐντὸς τῆς φιλοσοφίας, τῆς γενικῆς περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ Παιδαγωγικὴ, ἀπαλλασσομένη τῆς

7. Ἠρβλ. Θ. Βορέα: Ἀνάλεκτα. Τόμ. Α'. 1937 «Μετεμψύχωσις» σ. 129.

8. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου. Παπύρου στ. 59.

9. Στοβαῖου: Ἀποφθέγματα. Τόμ. Γ'. 1, 29.

1. Ἠρβλ. Α. Τσιρίμπα: Ἱστορία τῆς Παιδαγωγικῆς 1957 σ. 29.

έμβρυώδους καταστάσεώς της, καθίσταται διά της πολυμαθείας και άνθρωπογνωσίας αὐτοῦ ὠργανωμένον, θεωρητικῶς και πρακτικῶς, παιδαγωγικὸν σύστημα.

Ἡ εὐαίσθητος ψυχὴ τοῦ Μεγάλου Μύστου τοῦ Κρότωνος, ἀσφαλῶς, συνεκινήθη ἐκ τῶν θρήνων τῆς ἀδικίας, ἐρρίγησε ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς δυστυχίας και ἐδονήθη ἐκ τοῦ τρόμου τῆς ἀβεβαιότητος. Αἱ μακρὰι και σκληρὰι ἀναταραχαί, ὑπεβοήθουν τὴν ἀπαιδευσίαν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι, ἀπροσανατόλιστοι εἰς τὴν ζωὴν, ἀνευ σκοποῦ και ἐλπίδος, ἐβυθίζοντο ὡσημέραι εἰς τῆς φθορὰν τῆς ἀπογνώσεως και τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἐφημέρου.

Συλλέξας ἀπασαν τὴν γνῶσιν τῆς ἐποχῆς του και κατανοήσας τὴν ἀνησυχίαν αὐτῆς, ἐβουλήθη διά τῆς ἀγωγῆς νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν, νὰ ἀνακαινίσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς.

Διείδεν ὁ Μεγάλος Μύστης, ὅτι μόνον διά τῆς καταλλήλου παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου και δὴ ἀπὸ τῆς νεαρᾶς του ἡλικίας ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ὑγιὴς κοινωνία και εὐτυχὴς ζωὴ.

Διείδε προσέτι, ὅτι αἰτία τοῦ ἠθικοῦ χάους ὑπῆρξε κατὰ μέγα μέρος ἡ ὑλιστικὴ περὶ ζωῆς ἀντίληψις και προσεπάθησε διά τῆς ἀγωγῆς νὰ ἀνυψώσῃ τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τῆς βιολογικῆς εἰς τὴν πνευματικὴν σφαῖραν.

— Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς: Ἡ ἀγωγή κατὰ τὸν Πυθαγόραν, ἐπιδιώκει τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Τέλειος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος φθάνει εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀλήθειαν, εἰς τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὴν ψυχοσωματικὴν ἀρμονίαν πρὸς εὐδαιμονίαν ἑαυτοῦ και τῆς κοινωνίας, μέσῳ τῆς ὁποίας κατορθοῦται ἡ τελείωσις.

Τὸ καθαρῶς θεωρητικὸν ἅμα και θρησκευτικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀγωγῆς, τὸ «Ἐπου Θεῶ», ἀποτελεῖ τὸν πολικὸν ἀστέρα τὸν προσανατολίζοντα τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τοῦ σκοτοῦς τῆς συγχύσεως πρὸς τὸ φῶς τῆς εὐδαιμονίας.

— Ἀναγκαιότης τῆς ἀγωγῆς: Ἡ ἀγωγή καθίσταται ἀναγκαία, διότι ὁ ἀνθρώπος φέρει ψυχὴν, ἡ ὁποία ἐπιθυμεῖ τὴν γνῶσιν και τείνει πρὸς τὸν Θεόν, τὴν πηγὴν τῆς προελεύσεώς της. Συνίσταται ἐξ ἄλλου ὁ ἀνθρώπος ἐκ σώματος και ψυχῆς και ὀφείλει διά τῆς ἀγωγῆς νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν ἀντίθεσιν σώματος—ψυχῆς. Ζῆ προσέτι ἐντὸς τῆς κοινωνίας και πρέπει διά τῆς ἀγωγῆς νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν ἀντίθεσιν ἀτόμου—κοινωνίας. Ψυχολογικοὶ ὅθεν, βιολογικοὶ και κοινωνικοὶ λόγοι ἐπιβάλλουν τὴν ἀγωγήν εἰς τὸν ἀνθρώπον.

— Δυνατότης και ὄρια τῆς ἀγωγῆς: Ἡ ἀγωγή εἶναι δυνατὴ. Ὁ ἀνθρώπος, ὡς λόγον ἔχων, δύναται νὰ καταστῆ τέλειος, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὅσον θεβαίως εἶναι ἐπιτετραμένον ἐκ τοῦ Θεοῦ, «γεύση δ', ἡ θέμις ἐστὶ...», (2) λόγω τῆς διαγωγῆς του, ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς εἶναι μέρος τῆς θείας οὐσίας, «... ἐπεὶ θεῖον γένος ἐστὶ βροτοῖσιν». (3)

Ἡ ἐμπειρία ἐπικυρώνει προσέτι τὴν ἀποψιν, διότι οἱ σοφοὶ ἀνθρώποι προσεγγίζουσι εἰς τὴν τελειότητα. Ἐπιτυγχάνουσι δὲ αὐτὸ διά τῆς ἀγωγῆς.

Θεωρεῖ ὁμως περιορισμένα τὰ ὄρια τῆς ἀγωγῆς, διότι ἕκαστος ἀνθρώπος ἔχει εἰς διάφορον βαθμὸν ἀνεπτυγμένην τὴν ἔφεσιν και ἐπιθυμίαν πρὸς τελειότητα, «... λύσιν δὲ κακῶν ποῦροι συνιάσιν». (4)

Ὁ κληρονομικὸς παράγων ἀποτελεῖ ἐμπόδιον ἐνίοτε και ἐπιβάλλεται, μέσῳ τοῦ γάμου και τῆς πολιτείας, νὰ μετριάζεται ἢ δυσμενῆς του ἐπίδρασις. Οἱ μὲν θέβηλοι ὀφείλουσι νὰ ὑποστοῦν σειράν δοκιμασιῶν πρὸς ψυχικὴν κάθαρσιν, ἵνα καταστοῦν ἀγαθοί, οἱ δὲ ἀγαθοὶ εἰς τὴν φύσιν ὀφείλουσι νὰ ἀσκήσουσι διά τῆς ἀγωγῆς σῶμα και ψυχὴν, διότι συνισταμένη ἀμφοτέρων εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ἵνα καταστοῦν τέλειοι. Πρῶτος, ὡς φιλόσοφος, ἐχώρισε και διέστειλε τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος και διά τῆς παιδευτικῆς του σοφίας ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἀγωγήν τοῦ σώματος ἀφ' ἑνὸς και τῆς ψυχῆς ἐν γένει ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ἀγωγή ἀρχίζει ἐκ τοῦ σώματος διά τῶν ἀσκήσεων και τῆς ἐγκρατείας, ἵνα καταστῆ ὑγιὴς και πρόθυμος ὑπηρέτης τῆς ψυχῆς.

«Οὐδ' ὑγιείης τῆς περὶ σῶμ' ἀμέλειαν ἔχειν χρὴ, ἀλλὰ ποτοῦ τε μέτρον και σίτου γυμνασιῶν τε ποιεῖσθαι μέτρον δὲ λέγω τὸδ', ὃ μὴ σ' ἀνιήσει». (5)

Ἡ ἀγωγή ἀποβλέπει συγχρόνως και εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς ἐν γένει. Τὸ ἐπιθυμητικὸν και ἡ θούλησις διά τῆς ἀσκήσεως και τοῦ ἐθισμοῦ, «γαστρὸς μὲν πρῶτιστα και ὕπνου, λαγνεῖης τε και θυμοῦ», (6) καθίστανται κατὰ προαίρεσιν ὑπηρέται τοῦ νοῦ, ὁ ὅποιος διά τῆς διδασκαλίας, «διδάσκει ὅσα χρεῶν» ἀποκτᾶ ἱκανότητα νὰ κυβερνᾷ ψυχὴν και

2. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου: Παπύρου στ. 52.

3. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου: Παπύρου στ. 62.

4. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου: Παπύρου στ. 56.

5. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου στ. 32-34.

6. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου στ. 10-11.

σῶμα ἀρμονικῶς, ὡς ὁ Θεός κυβερνᾷ τὸν κόσμον, «ἠνίοχον γνώμην στήσας καθύπερθεν ἀρίστην». (7)

Ἐπομένως, ἐκτὸς τῆς ἀγαθῆς φύσεως, παράγοντες συντελοῦντες εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ συνήθεια καὶ ἡ διὰ λόγου διδασκαλία. Οὕτως οἱ ἄνθρωποι ἐθίζονται εἰς αὐτοέλεγχον, εἰς μυστικὸν διάλογον μετὰ τῆς συνειδήσεώς των,

«πῆ παρέβην; Τί δ' ἔρεξα; Τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη; ἀρξάμενος δ' ἀπὸ πρώτου ἐπέξιθι καὶ μετέπειτα δειλὰ μὲν ἐκπρήξας ἐπιπλήσσει, χρηστὰ δὲ τέρπου». (8)

Ὁδηγοῦνται εἰς τὴν αὐταγνώσιαν, τὴν ἐνδοσκόπησιν, «οἷῳ τῷ δαίμονι χρῶνται». (9) καὶ θέτουν ὡς κριτὴν τῶν ἔργων καὶ λόγων τὴν θεῖαν προελεύσεως ψυχῆν των, «πάντων δὲ μάλιστ' αἰσχύνει σαυτόν». (10)

Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τὰ ἐν ἀρμονικῶ συνδέσμῳ εὐρισκόμενα, διὰ τῆς ἀγωγῆς, μέρη τῆς ψυχῆς, ἄρχουν τοῦ σώματος, κοινωνοῦν τῆς θεῖας ἀληθείας καὶ διέπονται ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία ἐναρμονίζει τὸν ἀτομικόν, οἰκογενειακόν καὶ κοινωνικόν βίον πρὸς τὰς θεῖας ἐπιταγὰς. Ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται πλέον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς τελειώσεώς του,

«ναὶ μὰ τὸν ἀματέρα ψυχᾶ παραδόντα τετρακτύν, παγὰν ἀενάου φύσεως». (11)

— Διαφοροποιήσεις τῆς ἀγωγῆς κατὰ φύλον: Ὁ Πυθαγόρας διακρίνει τὴν ψυχικὴν διαφορὰν μετὰ τῶν δύο φύλων, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ μορφή ἐκάστου, ὡς ἐκδήλωσις τῆς ψυχῆς, εἶναι διάφορος. Ἐκάστιον φύλον εἶναι περισσότερον τέλειον τοῦ ἄλλου εἰς τὸν προορισμόν του. «Ὁ Πυθαγόρας» λέγει ὁ Schure «διέκρινε ὅτι ὁ ἄντρας μὲ τὴ δύναμή του εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τῆς δημιουργίας», ἐνῶ «ἡ γυναῖκα σὲ δλη τῆς τῆ δύναμη προσωποποιεῖ τὴ φύση στὴν πλαστικὴ τῆς ἰκανότητά, στὶς θαυμαστὰς ἐπίγειες καὶ θεῖες πραγματοποιήσεις τῆς». (12)

Ἐκεῖθεν καὶ ἡ ἀπαίτησις πρὸς διαφοροποιήσιν τῆς ἀγωγῆς τῆς γυναικὸς

ἀπὸ τῆς τοῦ ἀνδρός, ὥστε νὰ λάβῃ αὕτη συνείδησιν τοῦ ρόλου τῆς ἀναλόγως τῆς φύσεώς τῆς. Αἱ δύο διαφορετικαὶ φύσεις, ὡς μία ἀντίθεσις, ἀποκτοῦν διὰ τοῦ γάμου ἀρμονίαν. «Ὁ Πυθαγόρας ἀποκάλυπτε τὸν τέλειο γάμο πού εἶναι ἡ διείσδυση δύο ψυχῶν στὸ ἴδιο κέντρο τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθείας», λέγει ὁ Schure (13).

— Διαφοροποιήσεις τῆς ἀγωγῆς κατ' ἄτομον: Ἐκάστος ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Πυθαγόραν, ἔχει ἰκανότητα καὶ δύναμιν πρὸς τελείωσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν προσωπικὴν του φύσιν. Εἶναι αὐτοῦπεύθυνος διὰ τὴν κατάστασιν του, «γνώση δ' ἀνθρώπους αὐθαίρετα πῆματ' ἔχοντες τλήμονας» (14) καὶ ὀφείλει νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἀτελείας του ὅσον δύναται «ἰᾶσθαι δὲ πρέπει καθ' ὅσον δύνη». (15)

Ἐκεῖθεν καὶ ἡ ἐξατομίκευσις τῆς διδασκαλίας.

— Παράγοντες ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως: α) Ἡ οἰκογένεια. Ἀναγνωρίζεται ἡ μεγίστη ἐπίδρασις τῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία θέτει τὰς πρώτας θάσεις τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀποδίδεται μεγάλη σημασία εἰς τὴν καλὴν συγκρότησιν τῆς. Τὰ τέκνα ὀφείλουν σεβασμόν πρὸς τοὺς γονεῖς των. «τούς τε γονεῖς τίμα». (16) β) Ἡ πολιτεία. Ἡ ἀρμονικῶς λειτουργοῦσα πολιτεία ἐπιδρᾷ ἀποφασιστικῶς διὰ τῶν νόμων εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπιβοηθεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν πρὸς τελείωσιν προσπάθειάν των. γ) Ἡθῆ καὶ Ἔθιμα. Αἱ ἐπικρατοῦσαι συνήθειαι εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐπηρεάζουν τὸν ἄνθρωπον μορφωτικῶς. Ἐθίζεται καὶ ἀσκεῖται ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς αὐτὰς νὰ τιμᾷ καὶ νὰ σέβεται τὰ καθιερωμένα, «νόμῳ ὡς διάκειται» (17) καὶ νὰ πράττῃ τὰ ἀρμόζοντα, «ἐννομα ρέξων». (18)

— Μορφαὶ ἀγωγῆς: α) Ὁ λόγος. Σπουδαιότερα μορφή ἀγωγῆς θεωρεῖται ἡ διὰ τοῦ λόγου διδασκαλία, ἡ ὁποία φωτίζει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα ὀδηγηθῆ πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας. Ἡ διὰ τοῦ λόγου ἀγωγή ἐθεραπεύθη θαυμασίως ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου.

β) Αἱ ἐορταί. Ἐορταί κατὰ τὰς ὁποίας λατερεύονται οἱ Θεοί, τιμῶνται οἱ ἥρωες ἢ ἐξαίρονται γεγονότα σπουδαίας σημασίας, ἀνακαινίζουν ψυχικῶς τὸν ἄν-

7. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 69.

8. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 42 - 44.

9. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 62.

10. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 12.

11. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου: Παπύρου στ. 47 - 48.

12. Ed. Schure: Οἱ Μεγάλοι Μύσται. Μετ. Β. Σκληροῦ 1959 σ. 317 - 318.

13. Ed. Schure: Μεγάλοι Μύσται. Μετ. Β. Σκληροῦ 1959 σ. 317.

14. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 54 - 55.

15. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 19.

16. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 4.

17. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 1.

18. Χρυσᾶ Ἔπη Πυθαγόρου στ. 3.

θρωπον, εὐνοοῦν τὴν κάθαρσιν καὶ ἀνοίγουν τὴν ὁδὸν πρὸς γνῶσιν καὶ τελείωσιν. Ἀποτελοῦν αὐταὶ σπουδαίαν ἐπίσης μορφήν ἀγωγῆς.

γ) Αἱ παιδιαί. Αὗται ἀποτελοῦν μορφήν ἀγωγῆς, εἰς τὴν μικρὰν ἰδίᾳ ἡλικίαν, διότι διὰ τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς χαρᾶς παιδαγωγοῦν θαυμασίως.

Βαθὺς γνώστης τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁ Πυθαγόρας, διέκρινε τὴν διαφορὰν μεταξὺ παιδὸς καὶ νεανίσκου καὶ διάφορον ἤθελε τὴν ἀγωγήν τῶν δύο τούτων ἡλικιῶν. Ἡ ἀγωγή ἤρχιζεν ἐκ τῆς οἰκογενείας, διὰ τῆς ὁμιλίας, τοῦ παραδείγματος καὶ τοῦ ἔθιμοῦ, συνεχίζετο κατ' αὐστηροτέραν μορφήν ἐντὸς τῆς κοινῆς καὶ κατέληγε, διὰ τῆς γενικῆς μορφώσεως εἰς ἀνωτάτην τῆς βαθμίδας, τὴν μύησιν, εἰς τὰ εἰδικῶς ὀργανωμένα σχολεῖα.

2. Ἐφηρμοσμένη παιδαγωγικὴ προσπάθεια τοῦ Πυθαγόρου.

Ὁ Πυθαγόρας δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν θεωρητικὴν διατύπωσιν τῶν παιδαγωγικῶν του ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμόζει αὐτὰς εἰς τὴν σχολὴν του. Ἡ ἐπίδρασις τῆς σχολῆς καὶ ὁ μακρὸς της θίος δικαιῶνουν τὰς παιδαγωγικὰς του ἐνεργείας. Ἐκάστη παιδευτικὴ ἐνέργεια εἰς τὴν σχολὴν του ἦτο σκόπιμος καὶ καθωρισμένη ἐπακριθῶς, διότι ὑπεστήριξε, «Βουλευοῦ δὲ πρὸ ἔργου, ὅπως μὴ μωρὰ πέληται». (19)

—Μορφωτικὰ ἀγαθὰ. Ὁ Πυθαγόρας πιστεύει εἰς τὴν διὰ τῆς γνώσεως τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπολύτρωσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος. Τὰ χρησιμοποιούμενα μορφωτικὰ ἀγαθὰ λαμβάνουν κατ' ἀνάγκην αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Ταῦτα διακρίνονται:

Εἰς τὰ μαθηματικὰ. Καταλαμβάνουν μεγάλιν θέσιν εἰς τὸ σχολεῖον πρὸς μύησιν τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ἀλήθειαν, διότι οἱ ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Οἱ Πυθαγόρειοι θέτουν τὰς θάσεις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἐκεῖθεν τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα καὶ ὁ Πυθαγόρειος πίναξ. (20)

Εἰς τὴν μουσικὴν. Ἡ μουσική, ὡς θεωρία καὶ πράξις, ἐν συνδυασμῶ μετὰ τῶν μαθηματικῶν, λαμβάνει ὡσαύτως μεγάλην θέσιν καὶ ἀποτελεῖ σπουδαιότατον μορφωτικὸν ἀγαθόν, διότι διὰ τῆς ἀρ-

μονίας τῶν ἡχῶν ἐπιδρᾷ καθαρτικῶς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Μουσικὴν ἀρμονίαν ἐπιδιώκουν νὰ καταστήσουν τὴν λειτουργίαν τῆς ψυχοσωματικῆς ὑποστάσεως τοῦ μαθητοῦ.

Εἰς τὴν γυμναστικὴν. Ἡ γυμναστικὴ καὶ ἀσκήσις τοῦ σώματος, ἵνα καταστή ὑγιᾶς, ἐπιδιώκετο περισσότερο διὰ τῆς ἐγκρατείας (21) καὶ ὀλιγώτερον διὰ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων. Δι' ἀπλῶν κινήσεων καὶ ἐκδρομῶν ἐγύμναζον τὸ σῶμα καὶ ἀπέφευγον τελείως τὴν πάλην, ἵνα μὴ κυλιέται τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐπὶ τῆς γῆς.

Εἰς τὴν πολιτειολογίαν. Θεωρητικῶς ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς, ἐφ' ὅσον ἡ σχολὴ ἀπετέλει μικρὰν πολιτείαν, οἱ μαθηταὶ ἐδιδάσκοντο ἐν ἐκτάσει τὸ μάθημα τῆς πολιτειολογίας. Ἀπεδίδετο μεγίστη σημασία εἰς αὐτήν, διότι ἡ ἀρμονικὴ πολιτεία ἀπετέλει ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὰ θρησκευτικὰ. Ὡς γνώσεις τῆς ὑπερτάτης οὐσίας, τὰ θρησκευτικὰ, ἀπετέλουν σπουδαιότατον μάθημα ἀλλὰ καὶ τὸ κορύφωμα τῆς μορφώσεως τῶν μαθητῶν. Ἦρχιζον δι' ἀπλῶν προσευχῶν καὶ θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ κατέληγον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς ψυχῆς.

Τὸ περιεχόμενον τῶν μαθημάτων ἀρύεται ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου ἐκ τοῦ θεοῦ, τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀνθρώπινου κόσμου καὶ διατάσσεται οὕτως, ὥστε ἐν ἀρμονικῶ συνδέσμῳ νὰ καλύπτῃ ἐξελικτικῶς ἅπασαν τὴν διάρκειαν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων.

—Μέθοδος διδασκαλίας. Εἰς πάντα τὰ μαθήματα ἤρχιζον ἐκ τῶν ἀπλῶν στοιχείων διὰ νὰ καταλήξουν εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ παντός, ἐκ τῶν ἐγγύς καὶ ὀρατῶν διὰ νὰ ἀναθοῦν εἰς τὸ θεῖον καὶ ἀόρατον.

—Μορφή διδασκαλίας. Τὸ «αὐτὸς ἔφα» ἦτο καθιερωμένον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Πυθαγόρου. Διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου μονολόγου μετεδίδετο τὸ περιεχόμενον τῶν μαθημάτων κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἠχμαλώτιζε, συνεκίνει καὶ ἐφώτιζε τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ.

—Τρόπος δοκιμασίας τῶν μαθητῶν. Ἐκαστος ὑποψήφιος ἐνεγράφετο εἰς τὴν σχολὴν ἐφ' ὅσον κατόπιν εἰδικῆς δοκιμασίας ἐκρίνετο ἱκανὸς πρὸς μάθησιν. Ἠλέγγετο καὶ ἐβαθμολογεῖτο ὄχι μόνον τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων, ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐν γένει συμπεριφορὰ, ἡ ἐκδήλωσις τοῦ χαρακτήρος, τὸ ἦθος, ἡ

19. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου: Παπύρου στ. 27.

20. Ἠρβλ. Α. Σ. Ἀναστασιάδου: Ἱστορία τῶν μυθηματικῶν παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις. 1929 σ. 10 - 17.

21. Ἠρβλ. Γ. Παντελάκη: Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου. 1938 σ. 65.

σωματική ἀρτιότης καὶ ἡ διαγωγή του εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν κοινωνίαν.

—Βαθμίδες ἐκ παιδεύσεως τῶν νέων. Διεκρίνοντο δύο βαθμίδες ἐκπαιδεύσεως, ἡ κατωτέρα καὶ ἡ ἀνωτέρα. Ἡ κατωτέρα, ἡ ὁποία ἀπετέλει προβαθμίδα τῆς ἀνωτέρας, ἐπαιδαγώγει διὰ τῆς ἀκροάσεως μύθων, προσευχῶν, ποιημάτων καὶ συμβόλων, ἤσκει εἰς τὴν σιωπὴν καὶ τὴν ἐχεμύθειαν καὶ εἶθιζε εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν πειθαρχίαν. Ἡ ἀνωτέρα, διακρινομένη εἰς τρία στάδια, διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν κυρίως μαθημάτων, εἰμύει τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀλήθειαν. Εἰς τὴν κατωτέραν κατηγορίαν διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν ἐγνώριζον τὴν ἀλήθειαν καὶ ἠγωνίζοντο νὰ ἐφαρμόσουν αὐτὴν εἰς τὴν ζωὴν καὶ νὰ δαμάσουν δι' αὐτῆς τὰ πάθη των.

—Μέσα ἀγωγῆς τοῦ σχολείου. Ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας, ἡ σχολικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ τὸ παράδειγμα ἀπετέλουν μέσα σπουδαία διαπαιδαγωγήσεως τῶν νέων. Ἡ σχολικὴ ἀτμόσφαιρα διὰ τῆς ἀγάπης, τῆς φιλίας, τῆς προσευχῆς πρὸ πάσης πράξεως, «θεοῖσιν ἐπευξάμενος τελέσαι» (22) καὶ τῆς ἀρμονίας ἐπηρέαζε βαθύτατα τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν. Εἶθιζε εἰς τὴν συμφωνίαν λόγων καὶ ἔργων, «Εἶτα δικαιωσύνην ἀσκεῖν ἔργω τε λόγῳ τε» (23) καὶ τὴν σωφροσύνην, «μηδ' ἀλογίστεως σαυτὸν ἔχειν περὶ μηδὲν ἔθιζε». (24)

Τὸ παράδειγμα εἶχεν ὡσαύτως μεγάλην σημασίαν. Πρῶτος ἐξ ὄλων ὁ Πυθαγόρας διὰ τῆς ἐγκρατείας, τῆς σοφίας, τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης κατεγοήτευε, προσεῖλκυε καὶ ἐξήγειρε τὸν πόθον τῶν μαθητῶν του πρὸς μίμησιν.

Τὸ «λόγισαι δὲ πρὸ ἔργου» (25) ἐρρυθμιζε πάσας τὰς παιδαγωγικὰς προσπάθειας τοῦ Πυθαγόρου εἰς τὴν σχολὴν του.

Ἡ ἰσχὺς τῶν παιδαγωγικῶν ἰδεῶν τοῦ Πυθαγόρου εἰς τὴν ἐποχὴν μας.

Αἱ παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ μεγάλου Σαμίου φιλοσόφου, καίτοι πηγάζουν ἐκ τοῦ θάθους τῶν αἰώνων, εὐρίσκουν σήμερον εἰς πλεῖστα σημεῖα πλήρη δικαίωσιν, διότι ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὴν ὁποίαν ἐμελέτησε καὶ ἐγνώρισε καλῶς ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Κρότωνος.

Ὁ Πυθαγόρας, ὅπως καὶ σήμερον,

στηρίζει τὸ παιδαγωγικὸν του σύστημα εἰς τὴν ἀνθρωπογνωσίαν, τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιδιώκει τὴν ἀγωγὴν ἀμφοτέρων. Ὁ τέλειος ἀνθρώπος, τὸ «Ἐπου Θεῶ» τοῦ Πυθαγόρου καὶ ἡ προσωπικότης, ὁ κατὰ Χριστὸν ἀνθρώπος τῆς σήμερον, δὲν ἀπέχουν ἀλλήλων. Ἐκαστον ὁμῶς ἐντὸς τοῦ νοήματος τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἀντίληψις περὶ δυνατότητος καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἀγωγῆς παραμένει εἰσέτι, ὡς τὴν διησθάνθη ὁ Πυθαγόρας καὶ τὴν διετύπωσε ὁ Πλάτων. Δὲν εἶναι παντοδύναμος ἡ ἀγωγή, ἀλλὰ δυνατὴ. Δὲν θέτει ὀφθαλμοὺς εἰς τοὺς τυφλοὺς «...οὐ τοῦ ἐμποιῆσαι αὐτῷ τὸ ὄραν», (26) ἀλλὰ ὀξύνει τοὺς ὑπάρχοντες, «ἀλλ' ὡς ἔχοντι μὲν αὐτό... τοῦτο διαμηχανήσασθαι». (27)

Ὀλίγαι ἐκ τῶν παιδαγωγικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πυθαγόρου κρίνονται ἀνεπαρκεῖς θάσει τῶν σημερινῶν παιδαγωγικῶν δεδομένων.

Ἐπικρατεῖ εἰς τὸ παιδαγωγικὸν του σύστημα ἡ νοησιαιργία, διότι ὑπερεκτιμᾶται ὁ νοῦς καὶ ἐπιδιώκεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας περισσότερο τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς ψυχῆς. Ἡ ὄλη παιδευτικὴ προσπάθεια τελεῖ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς θοησκείας καὶ διέπεται ὑπὸ αὐστηρῶς θεοκρατικοῦ καὶ μυστηριακοῦ χαρακτήρος.

Τὸ φαινόμενον τῆς ἀγωγῆς δὲν λαμβάνει χώραν ἐντὸς τῆς πραγματικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ εἰς μίαν μικρὰν καὶ ἀρίστην κοινωνίαν, μακρὰν τῶν ἀντιξοοτήτων τῆς ζωῆς. Ἡ ἀγωγή λαμβάνει πολιτικὴν ἀπόχρωσιν καὶ περιορίζεται εἰς μικρὸν ἀριθμὸν ἀνθρώπων, εἰς τοὺς πνευματικῶς ἀρίστους.

Ἐκτὸς τῶν ὀλίγων ἀσθενῶν σημείων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπόρροια τῆς φιλοσοφικῆς του θεωρίας, τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Πυθαγόρου προέκυψε ἐκ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν θαυμασίως διέγνωσεν ὁ Πυθαγόρας, ἐστηρίχθη εἰς ἐπιστημονικῶς διατεταγμένας παιδαγωγικὰς σκέψεις καὶ ἀκτινοβολεῖ διαρκῶς, μέσῳ τῶν αἰώνων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως μεγάλη προσωπικότης, πολυμαθέστατος καὶ ὀξυνοῦστατος.

Ὡς τεράστιος πνευματικὸς μαγνήτης ἐδέχθη ἅπασαν τὴν γνῶσιν τῆς ἐποχῆς του, τὴν ὁποίαν κατεστάλαξεν εἰς τὸ

22. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου στ. 49.

23. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου στ. 13.

24. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου στ. 14.

25. Χρυσᾶ Ἐπη Πυθαγόρου στ. 39.

26. Πλάτωνος Πολ. 518 D

27. Πλάτωνος Πολ. 518 D